

*Довганич В. А.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІБЕРАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ПРАВОВІЙ СВІДОМОСТІ ГАЛИЧАН НА МЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.

Анотація. У статті аналізується зміст ліберальної ідеології та ліберального правового світогляду, який реалізовувався у політичних ученнях та поглядах галичан кінця ХІХ – початку ХХ ст. Аргументуються основні історичні та правові передумови поширення саме ліберального типу правової ідеології серед галицьких українців. Визначаються ключові аспекти реалізації ліберальної ідеології у програмних документах Української національно-демократичної партії та рівень сприйняття населенням цих ідей.

Ключові слова: правова ідеологія, лібералізм, правове становище, ліберальна ідеологія, УНДП.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення формування та розвиток державних інститутів і суспільства не можливі без чіткої правової ідеології. В Україні правова ідеологія саме формується, а вибір її змісту залежить від багатьох чинників, як внутрішнього, так і зовнішнього походження. А. Луцький слушно зауважує: «Сучасна правова ідеологія становить собою поєднання синусоїдних обертів лібералізму та соціальної демократії» [1, с. 276]. Таке поєднання є закономірним з огляду на активні процеси реформування політичної сфери і впровадження європейських правових ідеалів, побудованих саме на ліберальній ідеології. Закономірно, що сучасну правову ідеологію можна кваліфікувати як неоліберальну, але в українських реаліях дослідження генези ліберального світогляду є актуальним з огляду на формування історико-правової традиції національної державності з високими соціальними складниками.

Наукова актуальність дослідження зумовлюється потребою вивчення історико-правових передумов та національної специфіки поширення і реалізації ліберальної ідеології, яка на межі ХІХ – ХХ ст. стала домінуючою і визначила характер національно-визвольних змагань. Галичина, яка у досліджуваній період стала центром національно-визвольного руху, що набрав чітких політичних ознак, виступає прикладом того, як ліберальна ідеологія вплинула на правосвідомість населення і визначила вектори боротьби за відродження національної держави.

У вітчизняній правовій науці впродовж останнього десятиліття активізувалося вивчення правової ідеології як вищого рівня правосвідомості, що дає змогу розкрити зміст системи права і його впливу на суспільство. Одночасно малодослідженою залишається історико-правова складова частина формування різних типів ідеології, зокрема й ліберальної. На нашу думку, врахування історичних та правових підстав поширення ліберальної ідеології на межі ХІХ – ХХ ст. дасть змогу розкрити не тільки її зміст, а й визначити перспективи реалізації в наш час та в майбутньому.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Н. Григорука, Ю. Дмитрієнка, Л. Ліна, А. Круглашова, А. Луцького, І. Музики, М. Поповича, О. Сухого тощо.

Мета статті – визначити історико-правові засади поширення ліберальної ідеології у правовій свідомості галичан на межі ХІХ – ХХ ст.

Вклад основного матеріалу дослідження. М. Попович заявив, що епоха лібералізму закінчилася після Першої світової війни [2]. Таке висловлювання одночасно як слушне, так і викликає критику. Закономірно, якщо аналізувати світоглядний складник, то дійсно лібералізм на початку ХХ ст. поступився популярністю соціалізму та консерватизму, а наприкінці минулого століття кожна з цих ідеологічних систем пройнялась ліберальними ідеями. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. лібералізм був своєрідною панацеєю від більшості проблем, оскільки орієнтувався на вирішення основних соціальних проблем.

З огляду на відсутність національної державності, правові обмеження для розвитку національного руху, реалізація ліберальних ідей серед українців відбувалась із запізненням. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. українські громадсько-політичні діячі лише починали приміряти ліберальні ідеї до українських реалій, ліберальна думка як така вже складала низку розвинених концептуальних модифікацій, теоретичних шкіл та партій, що практикували ліберальну ідеологію [3]. Складністю реалізації ліберальної ідеології в українській правовій дійсності було те, що вона завжди підпорядковувалася соціальній та національній ідеям [3].

Серед сучасних дослідників права та філософії права немає однозначної думки стосовно основних передумов поширення лібералізму в Україні. Можна однозначно стверджувати, що ліберальні ідеали простежувалися в поглядах українських мислителів ще з 40-х років ХІХ ст., а їх подальший розвиток зумовлювався політичною ситуацією в Російській та Австрійській імперіях. З огляду на це, саме ліберальні реформи були основною метою членів Кирило-Мефодіївського товариства у Наддніпрянщині та народовців у Галичині. Однак визначальною в процесі поширення ідей лібералізму була творчість М. Драгоманова. Його протоліберальні погляди вплинули на правосвідомість та правові погляди І. Франка, М. Павлика, Б. Кістяківського та ін.

Галичина, яка у другій половині ХІХ ст. стала центром національного відродження, взяла на себе провід у політизації національного руху. Це пояснювалося низкою обставин. По-перше, правове становище краю в складі імперії Габсбургів характеризувалося помітною лібералізацією, зумовленою конституційними перетвореннями 1860-х рр. По-друге, участь українців у представницьких органах імперії та краю (парламенті та сеймі) сформувала перший практичний політичний та правовий досвід. По-третє, вагомим консолідуючим фактором виступав польський національний рух, протистояння з яким означало не тільки характер і зміст правових поглядів українців, а й практичні правові кроки австрійської влади. По-четверте, у Галичині швидше відбувся процес політизації національно-

го руху, а створена у 1899 р. Національно-демократична партія (з колишніх народовців та радикалів) була яскравим виразником ідей лібералізму, зокрема й правового.

Для поширення лібералізму в Галичині кінця XIX ст. були й інші об'єктивні умови, зокрема зростання кількості світської, національно налаштованої української інтелігенції, яка цікавилася політичним життям краю. Відповідно, ідеологія тісно була пов'язана з правосвідомістю та правовою культурою тогочасного населення. Це вкотре доводить важливість реалізації саме правової ідеології, яку варто розуміти як «невід'ємну частину колективної свідомості об'єднань громадян <...> та уявлення про ідеальну правову систему, сформоване на основі дійсності» [1, с. 71]. Закономірно, що ідеологія, зокрема ліберальна, так само, як і правосвідомість громадян, змінювалася залежно від історичної епохи та суспільно-політичних обставин. Запропоноване вище визначення чітко відображає роль правової ідеології в процесі формування української національно-політичної та державної концепції. На теренах Галичини, яка розвивалася у сприятливих правових умовах, ці ідеї поширювалися і сприймалися надзвичайно швидко. Водночас варто зауважити, що ані Австро-Угорщина, ані Російська імперія не сприяли розвитку правової культури, а тому рівень правової свідомості був невисоким. Абсолютизм виключав можливість залучення широких суспільних мас до реального управління державою [4, с. 62]. У цій ситуації провідники національного політичного проводу змушені були шукати вагомий аргументи, щоб переконати більшість населення у необхідності політичної боротьби.

Лібералізм чітко підходив для таких мотиваційних заходів, оскільки в його основі були прагнення до особистої свободи кожного громадянина, захист прав усіх людей (суспільства), правова рівність людей; вільні вибори тощо. Це, власне, основні правові і політичні складники ліберальної ідеології, які, на нашу думку, були актуальними для Галичини досліджуваного періоду. Звісно, відстоювання ідеї приватної власності, рівності соціальних і майнових можливостей, які були складниками лібералізму, не набули поширення.

Аналогічний зміст ліберальної ідеології виокремлює І. Музика: абсолютна цінність людської особистості; свобода і юридична (формальна) рівність всіх людей; демократія; створення держави на засадах загального консенсусу з метою захисту і реалізації прав і свобод людини, функціонування парламентаризму на основі багатопартійності тощо [5, с. 68].

У другій половині XIX ст. в Австро-Угорщині для реалізації такого змісту ліберальної ідеології були сформовані сприятливі умови, оскільки гарантовані конституцією 1861 р. права і свободи громадян, навіть не зважаючи на обмежений характер, формальний поділ влади (створення представницьких органів влади), сформували новий тип ідеології, який разом з окремими економічними вимогами створив властивий для українців того часу ліберальний світогляд.

Визначаючи основні джерела поширення ліберальної ідеології у Галичині, прийнято вважати, що основним ідеологом таких поглядів в Україні був М. Драгоманов. Його праці справили вагомий вплив на політичні переконання галицької громадської і сформували когорту нових політиків ліберального толку. Суть запропонованих М. Драгомановим поглядів ґрунтувалася на усвідомленні еволюційного розвитку правосвідомості та існуванні чинників, які можуть прискорити або стримати цей процес [6, с. 19]. Він відстоював ідею політичної свободи, що ґрунтувалася на особистих цінностях свободи і гуманізму, які були основою громадянського суспільства.

Дослідник правових поглядів М. Драгоманова А. Круглашов зауважує, що М. Драгоманов намагався поєднати соціальні постулати західноєвропейських соціалістичних теорій із політичними ідеалами лібералізму та демократії [7, с. 14]. Підтвердженням цього може служити програма товариства «Вільна Спілка», автором якої був саме М. Драгоманов. Вона стосувалася вирішення національно-політичного питання на українських землях у складі Російської імперії [8, с. 121]. Ліберальний зміст цієї програми проявлявся у тому, що права людини і громадянина визначалися як необхідна умова особистої гідності та розвитку, самоврядування – як основа для руху до соціальної справедливості, політична свобода – як засіб повернення української нації до родини націй культурних [9, с. 22–23].

Усі запропоновані М. Драгомановим правові засади розвитку майбутньої держави були сприйняті галицькими українцями і практично дублювалися у програмі створеної 1899 р. Української національно-демократичної партії (УНДП), на чолі якої стояли Ю. Романчук, К. Левицький, С. Левицький, В. Охримович, а також М. Грушевський та І. Франко [10, с. 290]. Єдине, що не сприйняли галичани з ліберального світогляду М. Драгоманова, – це ідея про республіканський тип розвитку та домінування норм правового звичаю [6, с. 19]. Обмежена модель представницької влади та участь у роботі сейму й імперського парламенту витворила серед галичан ліберальне ставлення до імперської влади. Це зумовлювалось тим, що надання обмежених політичних прав, після кількості їх позбавлення, формувало саме ліберальну модель світосприйняття і, відповідно, ліберальну ідеологію. Остання на початковому рівні задовольняла інтереси свободи та рівності та формувала серед українців властивий для західного типу правосприйняття принцип індивідуалізму.

Власне, створена УНДП першою українською партією з виразним застосуванням саме ліберальної ідеології у власній програмі. Так, у програмі-максимум (прийнята 1900 р.) основним завданням визначалося створення соборної незалежної України на засадах політичної та культурної самостійності [10, с. 290]. Натомість програма-мінімум, яка розглядалася як основна і реальна мета партії передбачала домагання окремої української провінції в Австрії зі своєю окремою адміністрацією і своїм українським сеймом [11].

Таким чином, УНДП стала центристською партією, а її ідейно-політична платформа ґрунтувалася на програмах галицьких народовців та радикалів. Загалом УНДП була виразником ліберального світогляду, який проявлявся у боротьбі з розширення особистих прав і свобод громадян, забезпечення їх участі у виборах та роботі представницьких органів влади (боротьба за реформу виборчого права стала ключовою у перші десятиліття XX ст.), а також виокремлення окремого коронного краю з переважаючим українським населенням. Лібералізм проявлявся у поміркованому і лояльному ставленні до імперської влади, а це, у свою чергу, впливало на правосвідомість усіх, хто підтримував УНДП. Тому на початку XX ст. виник так званий «галицький лібералізм», який поєднував реальні політичні і правові вимоги з ліберальним ставленням до чинної влади, яка не могла їх гарантувати. Так, у статуті УНДП передбачалося зайняти щодо імперської влади «принципальне становище, не поступаючись належним обсягом прав, не йти на співпрацю з поляками, – поки вони силуються удержати свою гегемонію над нами» [12, с. 1].

Причина такої неоднозначності полягає в поєднанні політичного світогляду народовців та радикалів, які представляли

різні покоління галицьких політиків, а відповідно, мали різне бачення на вирішення політичних питань. Власне ліберальні погляди переважали у народівців, які як політична течія сформувалися на початку 1860-х рр., а організаційно оформилися 1885 р., коли було створено політичну організацію «Народна Рада».

Ліберальний характер поглядів народівців зумовлювався намаганням заручитися підтримкою імперської влади у протистоянні з поляками, які зберігали владу в краї. Яскравими прихильниками ліберальної ідеології серед народівців були Ю. Романчук, В. Барвінський, А. Вахнянин тощо. Основними політичними чинниками, що сприяли поширенню ліберальної правової ідеології серед українців, було протистояння з поляками та трансформація самого українського руху. Натомість для радикалів ідеї лібералізму були вимушеним кроком на шляху до розв'язання політичних питань. Їх поширення зумовлювалося впливом на світогляд останніх саме поглядів М. Драгоманова.

Що стосується УНДП, її ліберальних поглядів та відповідного впливу ліберальної ідеології на правосвідомість галичан, то її програма ґрунтувалася на чітких позиціях європейського лібералізму в поєднанні з елементами соціального захисту індивідуальних працівників [13, с. 7].

Можна стверджувати, що лібералізм для галичан став основоположною ідеологією, оскільки навіть у момент поразки імперії Габсбургів у Першій світовій війні та її поступового розпаду вони зволікали з проголошенням незалежності і сподівалися через власну ліберальну позицію забезпечити ширші автономні права.

Висновки. Таким чином, друга половина XIX ст. стала для Галичини часом активізації національного політичного руху і відповідного проникнення передових для того часу європейських ідеологічних поглядів та учень. Одним із таких був лібералізм.

Визначаючи зміст та ступінь поширення ліберальної ідеології в Галичині на межі XIX – XX ст., можна сформулювати такі висновки:

- лібералізм як політичне явище і як ідеологія проникав на українські землі з Європи, а його перші прояви може спостерігати ще у першій половині XIX ст.;

- основним українським ідеологом лібералізму був М. Драгоманов, однак його погляди не знайшли абсолютного відображення у правовій думці галичан, що, на нашу думку, зумовлене особливостями політичного розвитку краю та правовою системою Австро-Угорщини, яка гарантувала мінімальні особисті та соціальні права;

- характерними рисами галицького лібералізму були абсолютна довіра до імперської влади та намагання розширити власні права, зокрема і соціальні. Основними ідеологами галицького лібералізму можна вважати народівців, представники яких згодом долучилися до створення Української національно-демократичної партії;

- Українська національно-демократична партія, створена 1899 р., була центристською за своїм спрямуванням і чітко дотримувалася ідей європейського лібералізму, який доповнювала національними та соціальними вимогами.

Література:

1. Луцький А.І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні: [монографія] / А.І. Луцький. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – 445 с.

2. Попович М. Лібералізм – явище не українське? / М. Попович // День. – 2000. – № 188 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/liberalizm-yavishche-ne-ukrayinske>.
3. Українська державність у XX столітті : Історико-політологічний аналіз / кер. авт. кол.: О. Дергачов. – К. : Політична думка, 1996. – 440 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrx/zmist.htm>.
4. Ілін Л.М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – Вип. 1(13). – С. 59–64.
5. Музика І.В. Ліберальна ідеологія як фактор трансформації сучасного праворозуміння / І. В. Музика // Пробл. філософії права. – 2006/2007. – Т. 4/5. – С. 68–72.
6. Дмитрієнко Ю.М. Правові ідеї ліберального та радикального демократизму як першоджерела української правосвідомості та сучасної адміністративно-територіальної реформи / Ю.М. Дмитрієнко // Право і Безпека. – 2006. – Т. 5. – № 1. – С. 18–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_1_7.
7. Круглашов А.М. Політичні ідеї Михайла Драгоманова : автореф. дис. ... докт. політ. наук : 23.00.01 / А.М. Круглашов ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – Київ, 2002. – 39 с.
8. Драгоманов М.П. «Вільна спілка» – «Вольный союз»: Спроба української політико-соціальної програми / Збір і пояснення М. Драгоманова. Переклад Т.Г. Андрусак // Андрусак Т.Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – С. 121–189.
9. Круглашов А.М. Держава, нація, людина... М.П. Драгоманов про національний розвиток України / А.М. Круглашов // Вісник Академії наук України. – 1992. – № 2. – С. 22–32.
10. Григоруk Н. Національна ідея у діяльності Української національно-демократичної партії Галичини на початку XX ст. / Н. Григоруk // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 11. – С. 290–295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_11_30.
11. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нарис історії XIX – початку XX ст. 2-е вид., доп. / О. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.
12. Відозва // Діло. – 1899. – 24 грудня. – С. 1.
13. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / С.О. Телешун. – К.: 1996. – 179 с.

Довганьч В. А. Реалізація ліберального мировоззрення і ліберальної ідеології в правовому свідомості галичан на рубежі XIX – XX вв.

Анотація. В статті аналізується содержание ліберальної ідеології і ліберального правового мировоззрення, которые реалізовувались в політичних учениях і взглядах галичан кінця XIX – початку XX в. Аргументуються основні історичні і правові предпосылки распространения именно ліберального типа правової ідеології среди галицьких українців. Определяються ключеві аспекти реалізації ліберальної ідеології в програмних документах Української національно-демократичної партії і рівень восприяття населенням цих ідей.

Ключеві слова: правовая ідеологія, лібералізм, правове положення, ліберальна ідеологія, УНДП.

Dovganich V. Realization of a liberal outlook and liberal ideology in the legal consciousness of the Galicians at the turn of the 19th–20th centuries

Summary. The article analyzes the content of liberal ideology and liberal legal outlook, which were realized in political doctrines and views of Galicians of the late XIX – early XX century. The main historical and legal prerequisites for the

spread of the liberal type of legal ideology among the Galician Ukrainians are argued. The key aspects of the realization of the liberal ideology in the program documents of the Ukrainian National Democratic Party and the level of perception of these ideas by the population are determined.

Key words: legal ideology, liberalism, legal status, liberal ideology, UNDP.